

Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN

Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Aydın/TÜRKİYE
hgultekin@adu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9711-392X

**ALİ NİHAD TARLAN VE DİVAN
EDEBİYATI MESELELERİ**

ALİ NİHAD TARLAN AND PROBLEMS OF
CLASSICAL TURKISH LITERATURE

DOI Number: 10.28981/hikmet.491145

ÖZ

Ali Nihad Tarlan'ın çalışmaları, günümüz Divan şiiri araştırmaları ve özellikle şiir şerhleri konusunda en önemli örnek ve kaynak durumundadır. Ali Nihad Tarlan, en değerli Klasik Türk edebiyatı metinler şerhi profesörü olarak kabul edilir. Bu vasfı kazanmasını Farsça ve Arapça bilgisi ile İslâmî ilimler ve edebiyat eğitimi yanında sosyoloji, psikoloji, felsefe ve mantık dersleri almasına bağlamak mümkündür. Onun şiir şerhinde kullandığı yöntemler XX. asrın başında dikkate değer bir şekilde Avrupalı bilim insanları tarafından edebî metinlerin yorumlanmasında kullanılmaktaydı. Fakat Divan şiirinin veya diğer edebî metinlerin şerhleri yapılırken klasik Türk edebiyatı alan çalışmalarının çoğunda dikkat edilmesi gereken en önemli unsur İslâmî gelenektir. İslâmî gelenek ise dinî hükümler başta olmak üzere İslâmiyet'in belirlediği siyasî, sosyal, kültürel ve edebî alandaki her türlü kültür ögesini içine alır. Bu çalışmanın amacı, Divan edebiyatı ürünlerini tam anlamıyla kavrayıp anlamlandırabilmek için hangi araçlara gerek duyulacağı konusundaki bilgi ve fikirleri alan araştırmacıları ile paylaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Nihad Tarlan, Divan edebiyatı, Divan şiiri, Divan nesri, şerh, üslûp, metodoloji.

ABSTRACT

Ali Nihad Tarlan's works are the most important examples and sources of contemporary studies of Divan poetry and the most important examples of commentary for researchers. Ali Nihad Tarlan is registered as the most valuable professor of commentary on Classical Turkish literature texts. This attribute of him can be related to the knowledge of Persian and Arabic and knowledge of Islamic sciences and the literature, and sociology, psychology, philosophy and logic. The methods he used in his commentary of poetry were used at the beginning of the century by European scientists to interpret literary texts. However, in the commentary of Divan poetry or other literary texts, the most important element that should be considered in most of the field studies of classical Turkish literature is Islamic tradition. Islamic tradition includes all kinds of culture in the political, social, cultural and literary field, which is determined by Islam, especially by religious provisions. The aim of this study is to share with the researchers who have knowledge and ideas about which tools will be needed in order to fully comprehend and understand the works of Divan literature.

Keywords: Professor, PhD Ali Nihad Tarlan, Classical Turkish Literature, Ottoman poetry, Ottoman prose, commentary, wording, methodology.

Giriş

Divan şiiri kavramının tartışılmaya başlandığı günlerden bu yana onu anlamak için herhangi bir sistemli metod geliştirilememesi ve Divan şairini anlamak için kaynak kritiğinin yapılmasına dair önemli bir çalışmanın olmaması alanımızın en önemli eksiği olarak önümüzde durmaktadır. 20. asrın başından beri çok sayıda değişik yöntemler kullanılarak şiir şerhleri yapılmış fakat şairin tam olarak anlaşılması konusundaki zafiyetler aşılamamıştır. Bilindiği üzere şiir şerhi konusundaki günümüz çalışmaları için ilk örnekleri Ali Nihad Talan ortaya koymuştur. Klasik Türk Edebiyatının en büyük metin şârihi olarak kabul edilen Ali Nihad Tarlan hakkında Faruk Kadri Timurtaş, *Fuzulî Divanı Şerhi*'nin ön sözünde "Divan şiirini en iyi anlayan, bilen ve açıklayan bu sahanın dünyada en büyük uzmanı ... Metinler şerhi ilminin eşsiz üstâdı" diyerek onun bu alandaki yerini tespit etmiş oluyor (Tarlan 1985, I:1). Onun bu vasfı ile temayüz etmesinde Dârü'l-fünûn'da aldığı çok yönlü eğitimin önemli bir yeri olmalıdır. Bu vasfı kazanmasını, onun metin şerhi yaklaşımlarından anlaşıldığı kadarıyla özellikle Farsça ve Arapça bilgisi ile İslâmî ilimler ve edebiyat eğitimi yanında sosyoloji, psikoloji, felsefe ve mantık dersleri almasına bağlamak mümkündür. Bu da metin şerhi konusunda çalışmak isteyenlerin iyi seviyede Farsça bilmesini ve Arapça'ya vâkif olmasını, özellikle İslâmî ilimleri ve edebiyatı bilmesini ayrıca psikoloji, sosyoloji, felsefe ve mantık alanında gerekli donanıma sahip olmasını gerektirir.

Ali Nihad Tarlan'ın metinler şerhi profesörü olarak devam ettirdiği akademik çalışmalarının en önemli kısmı şiir şerhi üzerinedir. Onun şiir şerhinde kullandığı yöntemler asrın başında dikkate değer bir şekilde Avrupalı bilim insanları tarafından edebî metinlerin yorumlanmasında kullanılmaktaydı. Başlangıcı daha önceki asırlara giden oryantalistik sistemin ortaya çıkmasına neden olan hermenütik çalışmalarıdır. İslâm âleminde Kur'an'ın i'câzının ortaya çıkardığı tefsir çalışmalarının etkisinde kalarak Avrupa'da da kutsal metinlerin orijinalitesini tespit etmek amacıyla hermenütik çalışmaları başlamış ve daha sonraki dönemlerde hermenütik metotları edebî eserlerin yorumlanması amacıyla hizmet etmiştir. 20. asrın başlarında dilbilim çalışmaları da edebî eserler üzerinde uygulama alanı bulmuştur. Ali Nihad Tarlan da ülkemizde 20. asrın başlarında büyük bir hızla yayılan dilbilim çalışmalarının etkisinde kalmış ve Divan şiiri şerh örneklerini bu anlayışla ortaya koymuştur. Onu takip eden alan araştırmacıları da onun izinden giderek şerh çalışmalarını devam ettirmiştir. Son yıllarda da dilbilim ve onun farklı alt alanlarından yararlanılarak edebî metin şerhleri yapılmaktadır. Divan şiirine ait 20. asırda yapılan şiir şerhlerinin ilk örneklerinden günümüzdeki son örneklerine kadar kullanılan yöntemlerin sistemli bir metodoloji ile yapılmaması ortaya çıkan sonuçların tam olarak elde edilmek istenen sonuca ulaşamamasına neden olmuştur. Anlaşıyor ki methodsuzluk çok önemli bir problem olarak ortada durmaktadır. Osmanlı döneminde geleneksel şerh metodları kullanılarak yapılmış olan çalışmalar da tefsir biliminin metodolojisini kullanarak ortaya konulmuştur. Günümüz araştırmacıları da çoğunlukla geleneksel şerh yöntemini kullanmakta bazen de modern denilen dilbilimsel yöntemleri kullanmaktadır. Bazı araştırmacılar ise hem geleneksel şerh yöntemini hem de modern şerh yöntemlerini birlikte

kullanmaktadır. Ortaya orijinal denebilecek şerhlerin çıktığı da göz ardı edilmemelidir.

Divan şiirinin veya diğer edebî metinlerin şerhleri yapılırken klasik Türk edebiyatı alan çalışmalarının çoğunda da dikkat edilmesi gereken en önemli unsur göz ardı edilmektedir. Nedir bu önemli unsur? Bu sorunun cevabı aslında herkesin bildiği fakat nedense önemine rağmen dikkate almadığı Divan edebiyatı geleneğinin kaynakları yani İslâmî gelenektir.¹ Nedir bu İslâmî gelenek? Dinî hükümler başta olmak üzere İslâmiyet'in belirlediği siyasî, sosyal, kültürel ve edebî alandaki her türlü kültür ögesidir. Şeriat hükümlerine göre yönetilen bir ülkede yaşayan herkesin riayet etmesi gereken yaşam tarzı! Bu da her Divan şairi ve yazarının şer'î kurallara göre yaşaması ve eserlerini bu kuralları gözederek ortaya koyması anlamına gelir. Örneğin bir kadının teşhir edilmesi şer'î hükümlere göre mümkün olmadığından Divan şiirinin en önemli konusu olan aşk konusunun başrolündeki maşukun bir kadın olarak tasvir ve tavsif edilmesi imkansız hâle geliyor.. Kısacası klasik Türk edebiyatı eserlerinin tahlilini ve şerhini yapacak araştırmacıların şairin öncelikle şer'î hükümlere uyarak eserini yazdığını göz önünde tutmalıdır. Daha sonra şairin doğduğu ve büyüdüğü yerin tespit edilerek oraya ait her türlü sosyal, kültürel ve edebî yaşam tarzı bilinmelidir. İkinci olarak şairin eğitime dair bilgilerin belirlenmesi gerekir ki buna ilave olarak *şairin kütüphanesi* yani okuduğu eserlerin bilinmesi de önem arz etmektedir. Bir sonraki adımda şairin eserini oluşturduğu zamandaki psikolojik durumu belirlenmeye çalışılmalıdır. Aynı zamanda eserin muhatabının kim olduğu da şairin tanınmasında ve şerh işlemlerinde çok önemlidir. Metodolojik olarak bunların hepsine birden kaynak kritiği denmesi yerinde olacaktır.

Fuzulî'nin 'ilimsiz şiir temelsiz duvar gibi olur' sözünden yola çıkarak şairlerimizin hemen hepsinin çeşitli seviyelerde medrese tahsili yaptığı göz önüne alınca tahsil sırasında aldığı dersler ve okuduğu eserler genel anlamda medrese ders programlarından anlaşılabilir. Dârü'l-hadis medresesinde tahsil gören bir şairin hadis ilmini, usûlünü ve terimlerini bildiği ve eserlerinde yararlandığı kesindir. Bunun gibi Miftâh medresesinde tahsil gören bir şair de belagat ilmi, metodlojisi ve terimlerini eserlerinde en iyi şekilde kullanacaktır. Bunu bir örnekle tespit etmek için Nedîm'in:

Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir

mısranının şerhini yapmak yerinde olacaktır. Kelimeleri anlamlandırarak düz cümle hâline getirince ilk bakışta 'Ey kâfir sevgili sabır taşıyı çatlattın sen Hülâgu Han mısın?' şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Sözcüklere başka anlamlar yükleyip Cengiz Han'ın torunu Hülâgu'nun çok zalim biri olduğu ve ordusuyla önüne çıkan her şeyi yakıp yıktığı tarihî bilgisiyle şerhi genişletmek mümkündür. Özellikle sevgilinin Hülâgu Han gibi zalim birine teşbih edilmesi

¹ "İlim tarihinde meşhur olan tefsirciler, hadisçiler, İslam hukukçuları, kelimciler ve İslam felsefecilerinin her biri aynı zamanda dil, edebiyat ve şiir alanlarında da ünlü şahsiyetler olarak bilinmektedirler. Çünkü şiir, dil, edebiyat ve belâğatı bilmek; tefsir, fıkıh ve din usûlünde asıl kabul edilmiştir. Basra Dil Okulu'nun önde gelen simalarından meşhur edip el-Asma'î (ö. 216/831), "Lâmiyetü'l-'Arab"ın sahibi Şenferâ'nın şiirleri ile şair Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın divanını, Şafî mezhebinin kurucusu Muhammed b. İdris eş-Şafîi (ö. 204/820)'den okuduğunu söylüyor." (Hacımüftüoğlu, trs:3-4).

beytin en önemli anlam ögesi olarak şerhe eklenmelidir. Fakat bu anlamlandırma, sevgili tipini basit anlamda Divan şiirinin zalim sevgili tipi olarak göstermekten öteye gitmemektedir. Mısraın asıl anlamlandırılması gereken kısmı ise *tahammül* kelimesi ve özellikle *tahammül mülkü* tamlamasıdır. Tahammül mülkü tamlaması ile kastedilen anlam da *tahammül* kelimesinin hadis ıstılahı olduğunun bilinmesi ile ortaya çıkacaktır. Tahammül kelimesi hadis terimi olarak, ‘zorluklara katlanarak *hadis ilmini öğrenmek*’ anlamındadır. Buna göre *tahammül mülkü* ile kastedilen bir yerdir ve o yer de medreseleri ile ünlü Bağdat’tır ve özel seviyede de bir dârü’l-hadis yani hadis medresesidir. Bu durumda basit bir zalim sevgili tipi bir anda tarihsel olarak zalimlik kimliğini Bağdat’ı yakıp yıkması ile kazanan Hülagu seviyesinde dünyanın tanıdığı bir sevgili tipine dönüşmektedir ki şairin sevgilisi diğer zalim sevgili tiplerinden farklı ve daha üstün seviyeye gelmektedir. Yine burada Fuzulî’nin:

Ger dirse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır²

beytinin ikinci mısraının şerhi bir başka örnek olarak verilebilir: İlk bakışta ‘şairlere güvenilmez çünkü onların sözleri yalandır’ şeklinde anlaşılan mısradaki anlam katmanıyla şairin kendisini yalancı olarak göstermesinde mantığa aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Şair, bu mantıksız sözü neden söylemiş ve kendisini neden yalancı ilan etmiştir. Bu durumda anlatmak istediği aslında ilk bakışta anlaşılan anlam değildir. Şairin gerçekte neyi kastettiğini ortaya çıkarmak için mantık biliminin usûlü ve terminolojisi bilgisine ihtiyaç vardır. Mantık biliminde gerçek bilgiye ulaşmayı sağlayan önermeler vardır. Bunlar: **1.** Yakiniyyât içinde yer alan Önermeler: ... **2.** Zanniyât içinde yer alan Önermeler: a) Meşhurât b) Müsellemât c) Makbulât. d) *Muhayyelât: Doğru olmadıkları belli olduğu hâlde sırf neşe vermek veya nefret uyandırmak için tahayyül edilerek verilen hükümlerdir.* e) Vehmiyât. Bu önermeler kullanılarak mantıkta beş sanat elde edilir ki **2.** maddenin d fıkrasındaki *Muhayyelâttan* yapılan kıyaslara **şiiir** denir. Görüldüğü gibi şiir, aslında mantık biliminde bir kavramın karşılığı olarak anlaşılırsa d fıkrasındaki muhayyelâtın tanımında belirtilen ‘doğru olmadıkları belli olan şeyleri, neşelendirmek veya nefret uyandırmak amacıyla gerçeğe değil hayale dayalı olarak söylemek’ anlamındadır. Fuzulî’nin ‘şair sözü elbette yalandır’ mısraı da bu terime dayalı olarak anlamlandırılmalıdır. Aslında bu beytin tamamında mantıkî önerme vardır ve şair, Divan şiirinin dünyasında söze dökülen duygu, fikir ve görüşlerin muhayyelâtdan oluştuğunu açıkça ortaya koymuştur ki Divan şiiri araştırmacılarının *mantık bilmesinin* şiiri anlamlandırma konusunda gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Divan şiirini tam olarak anlayabilmek için fesahat ve belagatin birbiriyle ilişkisini de iyi bilmek lazımdır. Bu ilişki kısaca şu şekilde tarif edilebilir: Lafızları birbirinden nefret etmeyecek şekilde art arda dizme işi fesahat yani şiirin şairin kendisini ilgilendiren tarafı ve kusursuz dizilen kelimelerden ortaya çıkacak anlamın muktezâ-yı hâle uygun olmak kaydıyla

² Bu mısraın anlamına uygun bir ayet-i kerimede ise: “Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve *yapmadıkları şeyleri söylerler*. Ancak iman edip sâlih amel işleyenler başka... (Kur’an 26/224-227). Şairlerin *yapmadıkları şeyleri söylerler* şeklinde tarif edilmeleri dikkat çekicidir.

muhabatı ilgilendiren tarafı yani belagat.³ Kısaca fesahat-belagat ilişkisi, lafız-mana ilişkisidir. Edebî bir metnin manzum ya da mensur olsun fasîh ve belîğ olması demek, lafız-mana ilişkisinin en güzel şekilde kurulmuş metin olması demektir.

Divan şiirini anlamak konusunda olduğu aşikâr olan ve değerli klasik Türk edebiyatı profesörlerinden Tunca Kortantamer'in 'Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları' adlı makalesinde (Kortantamer 1993) dile getirdiği hataların alan araştırmacılar tarafından dikkate alınarak düzeltme yoluna gidilmediği, genç araştırmacıların hâkim olmadıkları konularda kesin hüküm verdikleri ve çoğunlukla alanda yazılan makalelerde konuyla ilgili yazılmış son kaynakların göz ardı edildiği görülmektedir.⁴

Ayrıca alan bilgisi konusunda yetişmiş üstat konumuna gelmiş akademisyenler kütüphane kayıtlarındaki veya kaynak eserlerdeki hata ve yanlışları düzeltmemişler, bazen keyfi denilebilecek tutumları neticesinde eser isimlerinde şaşılacak hataların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bunlardan akla gelen en önemlisi Türk edebiyatının en önemli eserlerinden birisi olan ve *Dede Korkut Hikâyeleri* (Gökyay 1985) ve *Dede Korkut Kitabı* (Ergin 1964) adlarıyla neşredilen kıymetli eserdir.⁵ Eserin kendi metninden veya kısa bir araştırmayla Dede Korkut adıyla tanıtılan şahsın aslında *Korkut Ata*⁶ olduğu anlaşılacaktır. Kazakistan'ın Kızılorda şehrinde Sırderya Nehri'nin kenarında anıtı bulunan, elinde kopuzu ile bir devenin üzerinde oturan Korkut Ata için o bölgede hiç kimse Dede Korkut adlandırmasını kullanmamaktadır. Ayrıca, Kızılorda şehrinde bir de *Korkut Ata Devlet Üniversitesi* bulunmaktadır ki bizlere Dede Korkut olarak tanıtılan kişinin ata yurdumuzda hiçbir zaman bu adla anılmamasına rağmen bizde bu adla bilimsel çalışmaya konu olmasını anlamak çok güçtür. Dikkati çekilmesi gereken aslında Dede Korkut adlandırmasındaki imajın çocuklar ve gençler üzerindeki olumsuz etkisidir. Korkulması gereken olumsuz bir karakter şeklinde yanlış anlamaya neden olmasının etkisi burada ortaya çıkmaktadır. Oysaki kültürümüz ve tarihimiz açısından çok değerli bir karakter olan şahsın *Korkut Ata* olarak ifade edilmesi, çok değerli bir büyüğümüz kısaca değerli atalarımızdan biri olduğu imajı ile tanıtılması ne kadar önemlidir.

Bir başka örnek de yine alanının üstatlarından biri tarafından yayımlanan *Hayriyye-i Nâbî* adlı eserdir.⁷ Nâbî tarafından bizzat eserin adının *Hayrî-nâme* olduğu belirtilmesine rağmen ilmî yayınının neden *Hayriyye-i Nâbî* olarak yapıldığı anlaşılammaktadır. Buradaki zafiyet de eseri oğlu adına

³ Söz incilerini özenle dizmek şairin işi olup fesahati karşılar, şairin dizdiği incilerin küpe ya da gerdanlık olmasında muhabatın beklentisi de belagati karşılar.

⁴ Burada yüksek lisans ve doktora tez danışmanı Hocalarımıza Tunca Kortantamer'in makalesinde işaret ettiği hataların düzeltilmesi ve eksikliklerin giderilmesi konusunda önemli bir görev düşmektedir.

⁵ Ne yazık yıllar önce bilim insanları tarafından yapılan tarihî hata, 28.11.2018 tarihinde yayımlanan bir haberde belirtildiği üzere T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Türk Destanı '**Dede Korkut**' UNESCO Dünya Somut Olmayan Kültür Mirası Temsili Listesi'ne oy birliğiyle kabul edilmesi ile tescillenmiş oldu. Bkz. <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-219846/turk-destani-dede-korkut-unescoda.html>

⁶ Eserin dibâcesinde "Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı" cümlesi ile bu durum açıkça belirtilmiştir.

⁷ Eserin adı, Uzunçarşılı tarafından meşhur *Büyük Osmanlı Tarihi* adlı çalışmasında *Hayriye* olarak kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, trs:6:588).

yazdığını belirten yazarın aksine bir adlandırma ile bilimsel zafiyetin oluşmasıdır. Toplumumuzda *Hayriye* genellikle kız çocuklarına verilen bir isimdir. Eseri oğlu için yazdığını belirten yazara rağmen yayının adını *Hayriyye-i Nâbî* yapmak akademisyen açısından da bir olumsuzluğa neden olmaktadır. Eseri okuyan ilgililere ve öğrencilere bu konudaki zafiyeti açıklayabilmek de çok güç olmaktadır.

Yine Nâbî'nin *Zeyl-i Siyer-i Nebevî* olarak adlandırdığı ve aynı adla bilimsel bir çalışma yayımlanmış (Gültekin 2013) olmasına rağmen bazı araştırmacıların eserin adını bilimsel makale ve çalışmalarında *Zeyl-i Siyer-i Veysî* veya *Zeyl-i Siyer-i Nâbî* olarak kaydetmeye devam etmeleri alan açısından zafiyete neden olmaktadır. Yukarıdaki örneklere dikkat edilirse eser adlarının kaynaklarda, kütüphane kayıtlarında ve bilimsel yayınlarda ilk yanlış kaydedildiği hâliyle daha sonraki bilimsel çalışmalarda da yanlış olarak kullanılmaktadır. Oysaki bilim yanlışları değil doğruları ortaya koymayı amaçlar. Bahsettiğim zafiyetler de uluslararası sahalarda klasik Türk edebiyatı çalışmalarına güvenilme konusunda zafiyete yol açmaktadır.

Önemli bir alan eksikliği de edebiyat tarihlerinde tasnifin milliyet adıyla yapılmasından kaynaklanmaktadır. Türkçe edebiyat veya Farsça edebiyat olarak sınıflandırma yapılsa problem büyük oranda ortadan kalkacaktır. Mevlana, Fars edebiyatının değil Farsça edebiyatın temsilcisidir gibi. Selçuklu dönemi şairlerinin çoğu Türk olmalarına rağmen Farsça yazmışlardır bu yüzden Fars edebiyatının değil Farsça edebiyatın temsilcileridir. Bu konuyla ilgili olması bakımından şu örnek verilebilir: Millî nazım birimiz konusunda Ahmet Kartal'ın çok önemli bir tespiti vardır. Bu tespit her alan araştırmacısı tarafından özenle dikkate alınması gereklidir. Bu tespitinde beyit nazm biriminin aslında mâni nazm şeklinden geldiğini örnekleriyle ortaya koyan Kartal'a göre kafiyeleme yönüyle mâni nazm şeklinin iki beyitten oluştuğu görülür ve bu tespit edebî geleneğimiz için çok değerli olduğu anlaşılır. Buradan da kendi kültür ve geleneğimize sahip çıkan araştırmacılar olarak çalışmalarımızda böyle değerli verileri kullanmamızın gerekliliği ortaya çıkar. Klasik Türk edebiyatının tarihî gelişim çizgisi ortaya konurken yıllardır aynı şekilde ezberlenmiş bir cümle olarak bilimsel çalışmalarda hep karşılaşıyoruz ki bu cümle “ Fars edebiyatından Türk edebiyatına geçmiştir” şeklinde kurulan hatalı ve yanlış cümledir. Oysaki Farsça edebiyatın gelişmesi Gazneli ve Selçuklu döneminin ünlü Türk şairleri sayesinde olmuştur. Bu göz ardı edilmeden edebiyat tarihimizdeki çoğu bilginin bu yönde güncellenmesi gerekmektedir. Klasik Türk edebiyatı tarihi konusunda son dönemde yapılan kıymetli eserler için değerli mesâîlerini bu konuya sarf eden Ahmet Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal'ın Eski Türk Edebiyatı Tarihi adlı çalışmaları (Şentürk, Kartal 2007) ve editörlüğünü Sait Talat Halman ile Osman Horata'nın yaptığı ve kıymetli akademisyenlerden oluşan bir komisyon tarafından ortaya konulan 4 ciltlik Türk Edebiyatı Tarihi adlı çalışma (Halman, Horata 2006) alanımız için kaynak olarak kullanılması gereken önemli çalışmalardır.

Klasik Türk edebiyatı alan araştırmaları için önemli bir konu da üslûp belirleme çalışmalarıdır. Bu konuda manzum veya mensur eserler üzerinde yapılan tahlil çalışmalarındaki bakış açılarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çok değerli divan tahlilleri, alan bilgisi açısından çok katkıları olan çalışmalardır fakat her birinde yukarıda belirttiğimiz çok önemli bir bakış

açısı eksiktir. Eserin oluşturulduğu dönem sosyal, kültürel ve siyasî yönden göz önünde bulundurulmalı ve şair ile yazarın şer’î hükümlere tabi olduğu unutulmamalıdır. Şiirle ilgili üslup belirleme çalışmaları konusunda Ahmet Tanyıldız’ın dikkate getirdiği Kur’an üslubunun şairler tarafından kullanıldığı konusuna işaret eden bir yazı yayımlaması üslup çalışmaları için önemli bir araştırma alanı ortaya çıkarması bakımından kıymetli bir çalışmadır (Tanyıldız 2007). Üslup konusunda çalışacak araştırmacıların çalışmalarında Kur’an üsluplarını uygulama alanı olarak kullanmaları da alan araştırmalarında çok önemlidir. Üslup çalışmalarında dikkatleri çekmek için şu örnek verilebilir: Çoğu kaynakta klasik Türk edebiyatının tok sesli şairi olarak tanıdığımız Nefî’nin medhiye, fahriye ve hicviye şairi olduğu belirtilmektedir. Tok sesli olup genellikle fahriye ve hicviye konusundaki cesareti aslında onun üslup olarak Kur’an üslubunu taklit ettiğini göstermektedir. *Sözüm*⁸ redifli kasidesindeki kendine olan güveni ve cesaretle kendini övmesi aslında rakibi olmayan bir gücün taklididir. Hakiki güç ve kudret sahibi, bir müslüman için sadece Allah (c.c.)’tır. Bu durum için Tunca Kortantamer, divan şiirinin duygu, düşünce ve hayal dünyasını şekillendiren asıl kaynağın “saray” ve hatta ondan daha önemli olarak “Allah” düşüncesi olduğunu söyler (Horata, 2012:145) ve “Gül Kasidesi” makalesinde “en dünyevî ve saraya dönük yazan klasik şairimizde bile temel fikir olarak Allah, padişahтан büyüktür” şeklinde ifade eder (Kortantamer 1993:414). Nefî’nin *Sözüm* redifli kasidesinde kullandığı üslup da meydan okumadır ve Allah (c.c.)’ın Kur’an’ın benzerini ortaya koymaları konusunda müşriklere meydan okumasına benzemektedir. Terim olarak bu meydan okumaya *tehaddî*⁹ denir ki üslubun adı da tehaddî üslûbudur. Nefî aslında fahriye ile birlikte özellikle tehaddî yapmaktadır yani diğer şairlere meydan okumaktadır. Tehaddî üslubunun en önemli yönü de meydan okurken şairin, şiirlerinin okunmasını sağlamasıdır. Rakibin şiirlerini okumadan onunla rekabet edecek şiirlerin yazılması mümkün değildir. Örnek olması bakımından Nefî’nin şu üç beytini tehaddî üslûbu açısından şerh etmek uygun olacaktır:

Ukde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbîh-i dür-i seb’a’l-mesânîdir sözüm

Nefî, ilk beyitte Kur’an (Kur’an’ın özü yani ümmü’l-kitâb olan Fatiha suresi) nasıl ki gayb âleminden bilgi vererek i’câz ortaya koyuyorsa benim sözümde sırlar hazinesinin incilerinden ibarettir diyor. Kur’an’ın en önemli i’câz vechi geçmişe, hâlde ve geleceğe dair gaybî bilgiler vermesidir. Müşrikleri en çok etkileyen yönlerinden en önemlisi de bu yönüdür. Hâlde ve gelecekte gerçekleşecek gaybî bilgiler de aslında bir sırdır ve insanların merakını celp eder. Bu ilk beyitte Nefî böylece şiirine bir olağanüstülük yükleyerek meydan okuma işine de başlamıştır. Burada şairin, şiirinin sırlarını merak eden bana tabi olsun dediği anlamını çıkarmak da gayet normaldir.

⁸ Sözüm kasidesinin teori zemininde şerhi için bkz. Horata, Osman (2012), “Nefî’nin “Sözüm” Redifli Kasidesinin İstiare Zemini” *Bilig*, 61:143-156.

⁹ Kur’an’ı Kerim’de Allah (c.c.), tedricen müşriklere benzer bir kitap, benzer on sure ve sonunda da benzer bir sure getirmeleri konusunda meydan okumaktadır. Son meydan okuma Bakara suresi 23 ve 24. ayetlerdir: “Kulumuz Muhammed’e indirdiğimiz Kur’an’dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure meydana getirin. Eğer doğru sözlü iseniz Allah’tan başka güvendiğiniz başka şahitlerinizi de yardıma çağırınız. Yok eğer yapamadıysanız, aynıni getiremediyseniz -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız/getiremeyeceksiniz- o takdirde, inkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının (Kur’an 2/23-24).

*Bir güherdir kim nazîrin görmemiştir rûzgâr
Rûzgâra âlem-i gayb armağanıdır sözüm*

Bu beytin anlamı, zamane şairlerinin daha önce benzerini görmedikleri Nefî'nin şiiriyle karşılaşmaları, Mekkeli müşriklerin daha önce i'câz konusunda hiç karşılaşmadıkları Kur'an'la karşılaşmaları gibidir şeklindedir.

*Kimse inkâr idemez mâhiyyet-i endîşemi
Ehl-i reşkin nüsha-i ıkd-ı lisânıdır sözüm*

Bu beyit de ayrıntılarına girmeden şöyle şerh edilebilir: Ehl-i reşk tamlaması aslında Kur'an'ı kabul etmeyen müşrikler gibi olan kıskanç şairlere karşılık gelmektedir. Müşrikler, kıskançlıkları nedeniyle Kur'an hakkında sihir, masal, şiir gibi yakışsız sözler söyleyerek hakaret etmişlerdi. Hakaretler neticesinde nasıl ki Allah (c.c.) Kur'an'ın bir benzerini getirmelerini isteyerek müşriklere meydan okunmuşsa Nefî de şiirleriyle ehl-i reşk dediği diğer şairlere meydan okumaktadır. Kur'an nasıl ki i'câzıyla müşriklerin dilini bağladıysa Nefî de şiirleriyle diğer şairlerin dilini bağlamıştır.

Şiir uslûbu çalışmaları kadar önemli olan mensur eserlerin üslubu konusunda çalışacak olan araştırmacıların da öncelikle inşâ konusunda bilgi sahibi olması ve nesir üslubu ile inşâ üslubu arasındaki farka vâkıf olması gerekmektedir. Sade nesir, orta nesir ve süslü nesir adlandırması çoğu zaman nesir üsluplarının tam olarak tespit edilmesinde eksik kalmaktadır (Kılıç 2016)¹⁰. Öyleyse yine müracaat kaynağı öncelikle Kur'an ve Kur'an üslupları olmalıdır.¹¹ Burada verilecek en önemli örnek de Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sidir (Tulum 2001). Eserde kullanılan dil açısından bakılırsa bazı yerlerde sade ve halkın anlayacağı bir dil, bazı yerlerde zincirleme tamlamalarla oluşturulmuş sanatlı bir dil ve bazı yerlerde de inşâ üslubuna uygun bir dil kullanılmıştır. Bu bazı yerler dikkatle incelenirse muhataba uygun yani belagat unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulmuş kısımlardır. Çünkü belîğ bir eserin öncelikli üslubu, muhataba ve tarif ve tavsifi yapılan kişiye uygun cümle kuruluşları ile belirlenir. Tazarru'-nâme'ye de bu açıdan bakmak daha uygun olacaktır. Muhataba uygun cümle kuruluşlarında, anlatılmak istenilen konunun muhatapları göz önünde bulundurulur. İnşâ üslubu ile oluşturulmuş cümlelerde ise hitap, unvan ve dua için uygun muhatabın inşâyâ ait hitap, dua ve unvan formülleri ile tarif ve tavsif edilmesi önemlidir¹² (Gültekin 2015).

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için önemli bir konu da alan sözlüğünün eksikliğidir. Günümüze kadar yapılan sözlük çalışmaları bireysel gayretlerle yapılan ve yayımlanan bireysel özellikteki sözlük çalışmalarıdır. Bu

¹⁰ Atabey Kılıç'ın bu konuyu etraflıca ele alan mensur eserlerde üslup tespiti konusundaki kıymetli yazısına müracaat edilmesi gereklidir (Kılıç, 2016).

¹¹ Belagatçiler, belagat derecelerini şu şekilde belirlemişlerdir: 1. Kur'an'ın i'câz yönünü gösteren ve sadece Kur'an'a ait olan belagat derecesi *taraf-ı a'lâ*. 2. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in fasîh konuşması (ene efsah) ve diğer insanlara ait alt derecedeki sözler *taraf-ı evsat* 3. Belagat seviyesinin altındaki derece esvât-ı hayvanâtan sayılan sözler *taraf-ı esfel*. Dikkat edilirse bizim nesir metinlerimizin üslûp açısından sınıflandırılmasında son asırda bu derecelendirme adlandırmalarına benzer şekilde Süslü nesir, Orta nesir, Sade nesir adlandırması kullanılmıştır. Yukarıdaki belagat derecelendirmeleri için er-Rummanî, el-Hattabî, er-Razî ve Sekkâkî'nin belagatle ilgili eserlerine bakılabilir.

¹² Bu konuyla ilgili geniş açıklama için bk. Gültekin 2015:3 (sayfanın 3. dipnotunda inşâ formülasyonunun kişiler hakkında kurulan cümlelerde nasıl kullanıldığı örnekleriyle verilmiştir).

alanın değerli çalışmaları Atabey Kılıç bizzat kendisi (Kılıç, 2007; 2009; 2016:78) ve öğrencilerinin gayretleri ile ortaya konulmuştur. Bireysel çalışmalarda değerli sözlük yayınları ile Mehmet Kanar dikkati çekmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından bir proje kapsamında çok sayıda değerli sözlük çalışması yapılmış ve yayımlanmıştır. Alan sözlüğü açısından çok sayıda çalışma ortaya konulduğu görülmektedir fakat bu çalışmalar bireysel olarak yayımlandığı için kaynak olarak kullanılması zaman kaybına neden olmaktadır. Bu konuda yapılması gereken iş, İran'da yayımlanan Farsça sözlüklerdeki gibi bütün bireysel çalışmaların birleştirilmesidir, yani Dr. Muîn sözlüğü gibi, Dekhhoda sözlüğü gibi 50-60 ciltlik tek bir sözlük ortaya konulmalıdır. Bu konuda yapılacak kapsamlı ve zaman alıcı bir çalışma için bu konuda mesafeli harcamış değerli akademisyenlerin bir proje kapsamında bir araya gelmesine ihtiyaç vardır.

Biyografi konusunda elimizde bulunan kaynaklarda ve özellikle şair tezkirelerinde çelişkili bilgiler bulunmakta¹³, şairi veya yazarı tam anlamıyla tanımamıza yarayacak bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için vazgeçilmez kaynak olan tezkirelerdeki sınırlı bilgi bazen şair ve yazar hakkında yapılan diğer çalışmaları da etkilemekte ve sonuca ulaşılması konusunda zafiyete yol açmaktadır. Örneğin en meşhur şairlerimizden Nâbî'nin çok büyük bir arzu ve istekle geldiği İstanbul'dan bir anda Halep ve Şam bölgesine gitmesinin nedeni konusunda tam anlamıyla açıklayıcı bir bilgiye ulaşamamaktadır ve şairin bu seyahati konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Devlet adamlarına yakın ve kendisi de devlet dairesinde çalışan birisinin nedensiz bir şekilde ansızın İstanbul'dan ayrılıp çok uzak bir memlekete gitmesi çok ilgi çekici bir konudur, fakat bu konuda elde kesin ve yeterli bilgi yoktur. İyi niyetle ve şairin şanına layık olarak Halep'e gidişi konusunda araştırmacılar tarafından yazılanlar sanki kendi isteği ile gitmiş şeklindeki yorumlardan öteye geçmemektedir.¹⁴ Böyle bir durumda Nâbî'nin sürgüne gönderilmiş olma ihtimali göz önüne alınmamaktadır.¹⁵ Bu şekilde bir yaklaşımı delillendirebilmek de resmî devlet kayıtlarına vâkıf olmakla ve arşiv belgelerine ulaşabilmekle olacaktır. Burada alan araştırmacıları olarak bir ekşiğimiz daha ortaya çıkmaktadır; arşiv araştırma bilgisi ve becerisi..

¹³ Safayî Tezkirelerinin karşılaştırılması konusunda yapılan yüksek lisans tezi, iki tezkire yazarının şair veya yazarlarla ilgili verdikleri bilgilerdeki çelişkileri ortaya koymaktadır bk. Yeşilyurt (2015).

¹⁴ Abdülkadir Karahan'la başlayan bu ve benzeri yorumlar, Meserret Diriöz, Mahmut Kaplan, Hasan Şener'de ve Nâbî ile ilgili yayınların hemen hepsinde aynıyla yer almaktadır.

¹⁵ Nâbî'nin Halep'e gitmesine neden olabilecek bir başka yorum için de tarihî verilerden yararlanılabilir: Osmanlı Devleti, gerekli olduğu durumlarda savaşlarda asker sayısının yeterli olmadığı durumlar için *nefir-i âmm* (asker dışında halktan insanların askere alınması, seferberlik) uygulamasına başvurmuştur. Varna, Kosova gibi ilk dönem savaşlarında uygulanan nefir-i âmm için reayadan ve çiftçi, esnaf veya işçi sınıfından insanlar askere alınırken 1686 yılında ilan edilen nefir-i âmm uygulamasında kadı, müderris veya diğer ilmiye sınıfından olanlar da dâhil edilmek suretiyle her sınıftan insanın askere alınması emredilmişti. Nâbî'nin yaşı gereği ya da başka nedenlerden dolayı askere alınmamak için Halep tarafına gitmiş olması ihtimal dâhilindedir, fakat delilsiz hüküm verilemeyeceği için buna dair herhangi bir belge veya kayıt elde bulunmadığından böyle bir yorum da bilimsel olmayacaktır. Böylece eldeki kaynaklardaki biyografik bilgilerin desteklenmesi için tarihî kayıtların ve arşiv belgelerinin önemi bir daha ortaya çıkmaktadır. Nefir-i âmm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğluca 2016.

Sonuç

Sonuç olarak Divan şiirini ve şairini tam anlamıyla anlamak için çok yönlü bir eğitim süreci alan araştırmacılarını beklemektedir. Fakat bu kadar alan bilgisine sahip olabileceğimiz ne bir lisans programlaması ne de yüksek lisans ve doktora programlaması mevcuttur. Sosyal bilimler enstitülerinde çok sayıda ana bilim dalı mevcut olmasına rağmen bu ana bilim dallarının derslerini kendi yüksek lisans veya doktora öğrencileri alabilmektedir. Farklı bir ana bilim dalından ders almak isteyen bir öğrencinin önüne de çok sayıda yönetmelik engeli çıkmaktadır. Burada yapılması gereken iş, sosyal bilimler enstitülerinde yer alan ana bilim dallarının derslerinin hepsinin bir havuzda toplanması ve her ana bilim dalı öğrencisinin bu havuzdan istediği dersi veya danışmanının talebine bağlı olarak seçeceği dersi alabilmesidir. Ayrıca sosyal bilimler içerisinde İlahiyat fakültesinin ana bilim dalları olması ve ortak havuzda İslami ilimlere ait derslerin de olması gereklidir.

Bu yazının amacı Ali Nihad Tarlan'ın vesilesi ile alandaki eksikliklere dikkatleri çekmektir. Klasik Türk edebiyatı araştırmalarındaki eksikliklerle ilgili dillendirilecek meseleler sadece burada belirtilenlerden ibaret değildir. Alanda yapılan hata ve yanlışlarla ilgili bu makaledeki örnekler duruma dikkat çekmek amacıyla verilmiştir. Yanlışların düzeltilmesi ve eksikliklerin giderilmesi konusunda alanın değerli akademisyenlerinin gayretine ihtiyaç olduğu aşikârdır. Eksiklikler giderildikçe uluslararası alanda Divan edebiyatı araştırmacılarının sözü daha çok geçecektir.

Kaynakça

- Ergin, Muharrem (1964), *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Gökay, Orhan Şaik (1985), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, Hasan (2013), *Nâbî-Zeyl-i Siyer-i Nebevî*, Minval Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, Hasan (2015), *Türk Edebiyatında İnşâ*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah (trs), "Kur'ân ve Belâğat", *Tefsir Tarihi ve Usûlü*, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi e-Yayını, Erzurum.
- Horata, Osman (2012), "Nef'i'nin "Sözüm" Redifli Kasidesinin İstiare Zemini", *Bilig*, S. 61, s. 143-156.
- Kılıç, Atabey (2007), *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî-Tuhfe-i Şâhidî-Sübha-i Sıbyân*, Laçın Yayınları, Kayseri.
- Kılıç, Atabey (2009), *Manzûme-i Keskin*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara.
- Kılıç, Atabey (2016), "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı nesir Üç müdür?" *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Abdulkadir Ögel Özel Sayısı, S. 3, s. 51-79.
- Kortantamer, Tunca (1993), "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 337-368.
- Kortantamer, Tunca (1993), "Gül Kasidesi", *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 413-435.

- Şentürk, A. Atilla; Kartal, Ahmet (2007), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanyıldız, Ahmet (2007), “Hâfız’ın Sanat Üslûbu ve Kur’an” (Çev: Ahmet Tanyıldız), *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 616-631.
- Tarlan, Ali Nihad (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, I-III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, C. 1, s. 1.
- Tuğluca, Murat (2016), “1683-1699 Savaşlarında Nefir-i Âmm Halkı”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.40, s. 87-110.
- Tulum, Mertol (2001), *Tazarru'nâme*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- Türk Edebiyatı Tarihi I-IV, (Ed: Talat Sait Halman, Osman Horata), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul, 2006.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (trs), *Büyük Osmanlı Tarihi*, I-VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yeşilyurt, Hava (2015), *Sâlim ve Safâyî Tezkirelerindeki Biyografik Bilgilerin Karşılaştırılması*, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.